

Koncepcje umowy społecznej T.Hobbesa i J.Locke'a

Politologia, PUW 2008

Wojciech St. Mościbrodzki,

www.wojmos.com wojmos@wojmos.com

Wstęp

Aby przeprowadzić pełniejszą analizę koncepcji T. Hobbesa i J. Locke'a warto porównać sylwetki obu autorów. Jasne jest bowiem, że doświadczenia życiowe mają niejednokrotnie fundamentalny wpływ na głoszone i wyznawane poglądy.

Hobbes pochodził z religijnej rodziny (jego ojciec był wikarym Charlton). Odebrał tradycyjne wykształcenie purytańskie, ale w młodości odbył wraz z synem bogatego szlachcia, Wiliamem Cavendishem¹ podróż, która pozwoliła mu się zapoznać z europejskim nurtem krytycyzmu racjonalnego (który w przyszłości stał się podstawą oświecenia). W ten sposób, w Hobbesie zderzyły się dwa prądy: oxfordzka nauka scholastyczna i europejski racjonalizm.

Pierwsze filozoficzne prace Hobbesa spowodowały, że poczuł się on zagrożony ówczesnym zamieszaniem politycznym w Anglii (zbliżało się powstanie Cromwella) i przeniósł się do Paryża. Po wybuchu rewolucji, do Francji przeniosło się też wielu rojalistów, z którymi Hobbes utrzymywał zażyłe stosunki. Filozof był także nauczycielem matematyki Karola, księcia Walii (późniejszy Karol II). Powszechnie uważa się, że doświadczenia związane z angielską wojną domową przyczyniły się do ukształtowania Hobbesowskiej wizji stanu natury, w którym każdy pozostawał w konflikcie z pozostałą częścią populacji (dopóki brak było arbitralnej, zewnętrznej władzy).

Publikacja Lewiatana (1651) zaszkodziła jednak znacząco stosunkom Hobbesa z rojalistami, głównie na skutek laickiej wymowy tego dzieła. W efekcie filozof zmuszony był powrócić do Anglii i szukać ochrony ze strony rządu rewolucyjnego. Po Restauracji Stuartów Hobbesowi udało się jednak uniknąć prześladowań (edykt przeciwko profanacji i ateizmowi z 1666) dzięki wstawiennictwu Karola II, który cenił go z czasów swojej młodości.

Locke urodził się w rodzinie purytańskiego prawnika, związanego ze stronnictwem parlamentarnym podczas wojny domowej. Odebrał staranne wykształcenie, uzyskując dyplomy uniwersytetu oxfordzkiego m.in. w filozofii i medycynie. Pozwoliło mu to związać się z domem sir Anthony'ego Coopera², earla Shaftesbury i uzyskać stabilną pozycję finansową i społeczną. Interesował się nie tylko filozofią, ale także naukami praktycznymi (empirycznymi) i starał się to podejście aplikować we wszystkich dziedzinach. Wpływy Locka są szczególnie silne w ekonomii, gdzie jego teoria wartości i własności na długi czas ukształtowała poglądy liberałów.

W okresie współpracy z lordem Cooperem powstały zręby późniejszych Dwóch Traktatów o Rządzie. W 1683 Locke udał się na emigrację do Holandii, na skutek podejrzeń o udział w spisku. Powrócił do kraju dopiero wraz z żoną Wilhelma Orańskiego, by opublikować swoje najbardziej znane dzieła, będące w zamyśle obroną dorobku tzw. Chwalebnej Rewolucji (1688) i krytyką wspierających absolutyzm oświecony poglądów Hobbesa i Filmera.

¹ Cavendishowie stali się później sponsorami i mentorami Hobbesa

² Był on jednym z założycieli stronnictwa Wigów

W ten sposób obaj wielcy filozofowie stanęli niejako po dwóch stronach barykady. Choć obaj skłaniali się już ku nowemu prądowi ideowemu – racjonalizmowi i empiryzmowi i wychodzili od podobnych założeń, to wnioski płynące z ich koncepcji prowadziły w różne strony. Teoria Hobbesa uzasadniała koncepcje absolutystyczne, zaś Locke stał się heroldem monarchii ograniczonej.

Koncepcja Hobbesa

Punktem wyjścia dla koncepcji Hobbesa jest umowny stan społeczeństwa bezpieczeństwa, określane mianem stanu natury. W stanie tym nie istnieje zewnętrzna siła, która ogranicza potrzeby i zachowania jednostkowe (wielu współczesnych uznawało to za zaprzeczenie istnienia Boga i kwestionowanie istnienia boskich praw). Takie założenie jednocześnie oznaczało, że jednostka będzie dążyć do maksymalizacji swoich zasobów – aż do momentu, w którym rozszerzana granica wpływu spotka się z obszarem władztwa innej jednostki. W konsekwencji, pierwotny świat Hobbesa pozostawał w ciągłym i nierozstrzygalnym konflikcie. Hobbes podkreślał jednocześnie, że eskalacja tego konfliktu do przemocy jest jedynie zewnętrzną oznaką jego występowania – nawet jeśli dwie jednostki nie walczą ze sobą, to nie oznacza, że nie ma między nimi napięcia.

Hobbes przedstawiał kilka argumentów na rzecz istnienia owego konfliktu: m.in. uważał, że wrodzona nieufność w stosunku do innych członków populacji (wyrażająca się ochroną własnego domu etc.) jest właśnie echem dziedzictwa stanu natury. Podobny mechanizm widać było również na wyższym szczeblu – utrzymywanie sił zbrojnych przez państwa jest właśnie wyrazem istnienia permanentnego konfliktu.

Z istnieniem stanu natury Hobbes wiązał pojęcia praw naturalnych – prawa do życia i do wolności. Prawa te związane są z instynktem obronnym (np. instynkt samozachowawczy), dzięki czemu utrzymana zostaje względna stabilność układu – czyli nie następuje ciągła i nieuchronna eskalacja do stanu otwartej wojny. Instynkt ochrony własnego życia prowadzi bowiem samoograniczenia potrzeb jednostki: większość członków populacji nie sięga po zasoby innych, ponieważ jest to ryzykowne.

W ten sposób, ze stanu natury wyłania się potrzeba określenia zasad ograniczających – a co za tym idzie, siły, która zdolna jest wymusić przestrzeganie reguł przez wszystkich uczestników gry. W ten sposób – mówi Hobbes – konieczne jest ukonstytuowanie neutralnego, autonomicznego arbitra, który będzie posiadał prawo egzekucji prawa. Ów suwerenny i niezależny arbiter jest niezbędny, aby cały system społeczny mógł działać efektywnie³.

Konsekwentnie, racjonalnie postępujący członkowie populacji powinni dojść do wniosku, że powołanie władcy jest dla nich korzystne, mimo, że wiąże się z ograniczeniem swobody. Alternatywą jest bowiem konieczność ciągłej inwestycji w ochronę status quo – co samo w sobie również ogranicza wolność.

Warto także zauważyć, że metodologia Hobbesa była dość nowa z punktu widzenia naukowego, bowiem opisywany przez niego stan był pewnego rodzaju modelem. Oznaczało to, że stan natury jest swego rodzaju empirycznym doświadczeniem myślowym; filozof nie twierdził bowiem nawet, że istniał on rzeczywiście. Nawiasem mówiąc podobne podejście stosują dziś m.in. nukleofizycy, wprowadzający pojęcie tzw.

³ Innymi słowy, z punktu widzenia dzisiejszej teorii gier, można powiedzieć, że jeśli suwerena nie ma, to wszyscy muszą koncentrować się na zapewnianiu sobie bezpieczeństwa. Jednak każdy członek populacji ma ograniczone zasoby i z konieczności przeznaczenia istotnej ich części na zapewnienie sobie spokoju wynika zmniejszenie rezerwy na działania zmierzające do produkcji.

pierwotnej osobliwości (stanu wszechświata przed Wielkim Wybuchem⁴) – a więc faktu, który nie może być zweryfikowany ani odtworzony praktycznie, ale który pozwala budować sprawdzalne i efektywne teorie.

W myśl koncepcji Hobbesa, indywidualne, wolne podmioty zawiązują między sobą umowę, w myśl której przekazują część swojej wolności autonomicznej, zewnętrznej władzy. Kwintesencją ważności umowy Hobbesa są dwa warunki: powszechność i jednostronność. Po pierwsze – umowa społeczna wiąże wszystkich bez wyjątku członków populacji (musi być zgoda – inaczej umowa nie ma mocy). Po drugie, zawarcie umowy przekazuje bezwzględnie określoną sferę władztwa w ręce suwerena. Oznacza to, że w wyniku zawarcia umowy społecznej dokonuje się darowizna indywidualnych wolności w ręce wybranej osoby władcy, a skoro tak, to w żadnych okolicznościach darowizna nie może zostać „wycofana”. Prowadzi to do sytuacji, w której władza sprawowana jest w sposób zgodny z wizją monarchy absolutnego.

Nawiasem mówiąc, taka wizja układu społeczeństwo-władza u Hobbesa jest zresztą dość naturalna, jeśli pamiętać będziemy o jego związkach z rojalistami i dworem Stuartów.

Reasumując: umowa społeczna Hobbesa jest zawieraniem w celu podniesienia bezpieczeństwa i efektywności porozumieniem wszystkich członków populacji. W myśl tego porozumienia, następuje nieodwracalne przekazanie części indywidualnej wolności każdej jednostki suwerenowi – który od tego momentu przyznana władzę pełni w pełni niezależnie i autonomicznie.

Koncepcja Locke’a

Locke, podobnie jak Hobbes, uznaje za podstawę swojej teorii pojęcie stanu natury. Obu filozofów łączy również odrzucenie legitymizacji władzy na gruncie teologicznym (podejście takie stosował m.in. Filmer), typowe dla prekursorów mającego się wkrótce narodzić oświeceniowego postrzegania świata.

Mimo to stan natury Locke’a różni się od stanu natury Hobbesa. Ten pierwszy bowiem zauważa, że pierwotnym, niezinstytucjonalizowanym społeczeństwem rządzą nie tylko zasady ochrony życia jednostkowego, ale naturalny (racjonalny) nakaz działania na rzecz zbiorowości (o ile nie stoi to w sprzeczności z wymogiem pierwszym). Oznacza to, że nawet w stanie naturalnym, jednostka i zbiorowość są ze sobą w stanie pewnej symbiozy (harmonii), czego wyrazem jest prawo jednostki do karania przestępcy (bowiem chroni to nie tylko interes jego, ale i całej populacji).

W ten sposób, wizja stanu naturalnego u Locke’a jest znacznie bardziej optymistyczna niż u Hobbesa. Widać tu też, że współpraca między członkami populacji jest przede wszystkim powodowana wartością dodaną wynikającą ze zgody (synergia), a nie strachem przed możliwością utraty swoich praw, czy zgromadzonych zasobów.

Oba modele zakładają powołanie zewnętrznego autorytetu. O ile jednak w przypadku Hobbesa był to proces jednoetapowy jednostki→władca, to w przypadku Locke’a mamy do czynienia z przejściem przez byt pośredni: społeczeństwo (jednostki→społeczność→władca). Oznacza to, że wynikiem umowy społecznej Locke’a nie jest powołanie autonomicznego władcy, ale społeczeństwa, które dalej przekazuje (deleguje) część swoich praw na suwerena. W konsekwencji, u Locke’a odmiennie niż u Hobbesa przedstawia się kwestia odpowiedzialności władzy. Jeśli bowiem władca jest jedynie dzierżawcą praw i obowiązków przekazanych przez społeczeństwo, to znaczy – że w określonych sytuacjach jego mandat wygasa. Ten typ rządów odpowiada oczywiście monarchii konstytucyjnej (a nawet republice).

⁴ Pojęcie *przed* i *po* jest tu nie do końca adekwatne, bowiem uznaje się dziś, że czas narodził się razem z Wybuchem, a ściślej – przed nim nie można mówić o czasie, bowiem wszystko pozostawało w stanie kwantowej nieoznaczności.

Warto także podkreślić, że Locke wprowadził do filozofii pojęcie *tacit consent*, czyli zgody milczącej. Oznacza to, że wytworzenie się umowy społecznej może być wynikiem akceptacji nie wyrażonej formalnie, a jedynie przez brak sprzeciwu bądź domysł⁵.

Reasumując: umowa społeczna Locke'a jest dwuetapowym porozumieniem zawierającym w celu lepszego działania i ochrony praw naturalnych. Pierwszy etap polega na wykształceniu się społeczeństwa, drugi – na przekazaniu (w formie powierzenia) określonych praw przez społeczeństwo – władcy. Suweren przyznana władzę pełni w odpowiedzialności przez społeczeństwem (może zostać jej pozbawiony).

Analiza porównawcza – podobieństwa i różnice

	Hobbes	Locke
Charakter koncepcji	Świecka	świecka
Spółeczeństwo	Jest sumą jednostek, autonomiczne w pełni tylko do momentu przekazania władzy suwerenowi	Autonomiczne w pełni, upodmiotowione
Główny mechanizm umowy społecznej	całkowite zrzeczenie się własnej (to jest indywidualnej) wolności	warunkowe przekazanie władzy suwerenowi przez ciało zbiorowe (w myśl <i>tacit consent</i> nie wszyscy muszą formalnie wyrażać zgodę)
W stanie natury prawa jednostki i zbiorowości	Są w „słabej opozycji” (ograniczają się wzajemnie)	Uzupełniają się
Prawa naturalne	Prawo do życia, prawo do wolności	Prawo do życia, prawo do karania przestępców, prawo do ochrony, prawo do odszkodowania
Powód zawarcia umowy społecznej (wyjście ze stanu naturalnego)	Konieczność posiadania zewnętrznego arbitra, wyposażonego w atrybut siły, konieczność koncentrowania się na zapewnianiu sobie bezpieczeństwa indywidualnie	Niepewność korzystania z własnych praw (naturalnych) i brak bezstronnego arbitra
Uprawnienie do karania jednostek sprzeciwiających się umowie społecznej (lub samemu społeczeństwu)	Powstaje w momencie powołania władcy	Jest prawem naturalnym każdej jednostki, przekazywanym suwerenowi
Ciało przekazujące władzę suwerenowi	Jednostka (każda i bez wyjątku)	Spółeczeństwo
Stan natury	wizja pesymistyczna (wojna)	wizja neutralna lub lekko

⁵ Najbardziej znanym przykładem jest tu sytuacja, w której mieszkaniec kraju A mający prawo i możliwość osiedlić się w innym państwie – nie robi tego. Oznacza to, że wyraża on *tacit consent* na władzę sprawowaną w tym kraju (szerzej: na reguły w tym państwie obowiązujące)

	każdego z każdym)	optymistyczna (współpraca bierze górę nad rywalizacją)
Przyczyna współpracy i integracji społeczeństwa	strach (zagrożenie)	zysk (efekt synergii)
Przekazanie władzy w myśl umowy społecznej	Bezwzględne, bezwarunkowe (rodzaj darowizny) - o ile wszyscy się zgadzają i nieodwołalne	przekazane jest warunkowe (rodzaj "zlecenia na władzę")
Konsekwencje upadku władzy, czyli suwerena (np. obalenie, lub czynniki losowe)	powrót do chaosu i konieczne jest ponowne zawieranie umowy każdy-z-każdym Koniec umowy społecznej - konieczna jest nowa	nie występuje chaos, bo nie zanika społeczeństwo; konieczne staje się jedynie obranie nowej władzy. Umowa społeczna trwa - potrzebny jest tylko nowy „wykonawca władzy”
Charakter władzy	absolutny (suweren nie jest związany umową w stosunku do uczestników umowy społecznej) - nie można jej odwołać	powierniczy, jeśli nie realizuje postawionych przed nią zadań, może (i powinna) zostać odebrana
Władca idealny	nieskrępowany ograniczeniami (ale świątły) monarcha	monarcha, którego władza jest ograniczona określonymi warunkami (model monarchii konstytucyjnej) - choć w praktyce możliwe są także inne modele
Prawa indywidualne a prawa społeczne	nad społeczeństwem stoi tylko jedna, wyróżniona jednostka - władca	prawa indywidualne każdej jednostki stoją na wyższym poziomie niż prawa społeczeństwa

Tabela 1: Porównanie koncepcji Hobbesa i Locke'a – opracowanie własne

Przyczyny różnic i ich konsekwencje

Największe różnice pomiędzy oboma filozofami wynikają w odmiennym pojmowaniu miejsca zbiorowości w świecie. U Hobbesa, społeczeństwo stanowi zwykłą sumę jednostek, w związku z czym trudno mówić o jego podmiotowej roli. Skoro tak, to stosunki władca-jednostka w dość naturalny sposób mogą być nierównoprawne, bowiem władca jest także jednostką (tyle, że uprzywilejowaną). Z kolei u Locke'a widać już wyraźnie liberalną tezę o równości wszystkich członków populacji. Oznacza to także, że społeczeństwo obywatelskie jest nowym bytem, podmiotem większym niż tylko suma składowych. Oznacza to także, że to właśnie społeczeństwo (zbiorowość) jest rzeczywistym posiadaczem i dysponentem władzy – powierzonej jedynie innym organom (np. monarsze). Ta fundamentalna różnica niewątpliwie związana jest z historią życia obu filozofów. Hobbes postrzegał rewolucję angielską jako zaburzenie stanu pewnego porządku – może nie idealnego (królowie angielscy bynajmniej nie byli idealami), ale sprawdzającego się w praktyce. Jednocześnie jego empiryczne podejście nie pozwalało na religijną legitymizację władzy (monarcha = pomazaniec boży) – zmuszało do poszukiwania racjonalnej teorii, potwierdzalnej faktami. Locke, którego rodzina związana była z frakcją parlamentarną widział wyraźnie, że monarchia absolutna nie może być

racjonalnie uzasadniona, skoro jej wprowadzenie grozi ryzykiem króla słabego lub po prostu popełniającego błędy. Nie oznaczało to jednak, że sama instytucja króla jest zła – po prostu konieczne było wprowadzenie mechanizmu, który eliminowałby władców nie spełniających pokładanych w nich oczekiwań⁶.

W konsekwencji, koncepcja Hobbesa nadawała się do uzasadnienia istnienia oświeconej monarchii absolutnej w typie Karola I Stuarta, a później – choć pośrednio – także do legitymizacji różnych form władzy autorytarnej (w Polsce – np. J. Piłsudski). Z kolei Locke został wyniesiony na sztandary obrońców monarchii parlamentarnej – a następnie – demokracji liberalnej (w tym USA).

Bibliografia

- [1] Chmieliński M. „Historia myśli politycznej”, skrypt elektroniczny PUW, 2008
- [2] Sczaniecki M. „Powszechna historia państwa i prawa”, Warszawa, PWN 1994
- [3] Hobbes. T. „Prawa natury”
<http://akapit.republika.pl/hobbes/prawa.htm>
- [4] Encyklopedia of Political Thought „Thomas Hobbes: Moral and Political Philosophy”,
<http://www.iep.utm.edu/h/hobmoral.htm#SH5a>
- [5] Stanford Encyklopedia of Philosophy „Thomas Hobbes”
<http://plato.stanford.edu/entries/hobbes-moral>
- [6] Aubrey J., A Brief Life of Thomas Hobbes
http://oregonstate.edu/instruct/phl302/texts/hobbes/hobbes_life.html
- [7] Bentham J. „Political Thought” Trinity Press, 1998
- [8] Wikipedia, Thomas Hobbes
http://en.wikipedia.org/wiki/Thomas_Hobbes
- [9] Rudny W. „Hobbes – filozof antyklerykalny”
<http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,3456>
- [10] Wikipedia: John Locke
http://en.wikipedia.org/wiki/John_Locke
- [11] Stanford Encyklopedia of Philosophy: John Locke
<http://plato.stanford.edu/entries/locke/>
- [12] Philosophy Reading: Locke
http://mind.ucsd.edu/syllabi/99_00/Empiricism/Readings/Encyc_Phil/Locke.html
- [13] The Great Debate: Scientific Revolution and Enlightenment

⁶ Paradoksalnie – w średniowieczu najprostszą drogą było... królobójstwo (ewentualnie wymuszona abdykacja), które jednak nie dawały się pogodzić z wizją moralnego, harmonijnego społeczeństwa

<http://thegreatdebate.org.uk/LockeEpistem.html>

[14] Lectures on Modern European Intellectual History

<http://www.historyguide.org/intellect/locke.html>

[15] Stanford Encyclopedia of Philosophy: Contractarianism

<http://plato.stanford.edu/entries/contractarianism/>

[16] Stanford Encyclopedia of Philosophy: Contemporary Approaches to the Social Contract

<http://plato.stanford.edu/entries/contractarianism-contemporary/>